

СТРАХ ПЕРЕД ТЕРОРИЗМОМ ЯК

КРИМІНОГЕННИЙ ЧИННИК

Туляков В. О., ОНЮА

Відомо, що тероризм як соціальний процес, що реалізується в сукупності агресивних дій, що мотивуються соціальними і політичними протиріччями розвитку товариства, є однією з найбільш небезпечних форм прояву сучасної злочинності. Сьогодні тероризм із поодиноких проявів захоплення заручників і зазіхань на життя державних і суспільних діячів мутує в активний вірус, що захоплює цілі соціальні спільноти і ослаблює державу і світовий правопорядок.

Домінантність насильницьких методів розв'язання соціальних і політичних конфліктів, світовий інформаційний терор послаблюють не тільки конкретну державу, але і усе світове співтовариство в цілому. До кінця ХХ сторіччя в усьому світі, а особливо в країнах пострадянського блоку, стали виявлятися тенденції, відзначені ще в 1955 році великим футурологом Алвіном Тоффлером у книзі "Сутичка з майбутнім": у різноманітних регіонах спостерігаються передумови розвитку кризи адаптаційних можливостей людства (1). Люди не в змозі протистояти постійним порушенням душевної рівноваги, що відбувається в результаті ломки стереотипів і зміни ідеалів, викликаних багатьма причинами (від впливу НТР на проблему комунікацій, страху перед злочинністю, терором і економічними потрясіннями, зняттям бар'єрів і етнокультурних заборон, до зміни офіційної державної ідеології й аномії як природного фрустраційного наслідку).

Зазначені обставини через втрату почуття соціальної безпеки і страх перед злочинністю і тероризмом, що посилюється, ведуть до руйнації правопорядку і системи соціального контролю в цілому, сприяють неформальній приватизації системи забезпечення суспільної і національної безпеки (через нелегальний ринок озброєнь), визначають подальшу криміналізацію суспільства.

У цьому зв'язку певний інтерес має розгляд основних аспектів криміногенності страху перед тероризмом і злочинністю в цілому і видів такого страху.

У теорії психології страх визначається як емоція, що виникає в ситуаціях погрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної або уявної небезпеки (3).

Один із видатних психологів Фріц Риман, розглядаючи страхи як форму реалізації протиріччя між людськими прагненнями до усталеності, певності буття й індивідуальних потреб у змінах, стверджує, що, в основному, страхи, будучи органічними складовими нашого життя як біологічних і соціальних істот, напряду пов'язані з "соматичним, душевним і соціальним розвитком, з оволодінням новими функціями при вступі в суспільство або співдружність. Страх завжди супроводжує кожний новий крок по перетину кордонів звичного, вимагаючи від нас рішучості перейти від зведеного до нового і невідомого" (4).

Страх природно притаманний нашому буттю і є його неминучою приналежністю, служачи умовою придбання досвіду соціальної взаємодії. Будучи також відбитком колективного й особистого досвіду, страх за допомогою механізмів соціалізації, соціально-психологічного зараження, впливу, імітації і конформізму виникає щоразу, коли ми опиняємося у важкій ситуації. Він виражається у формі специфічного страху певних ситуацій або об'єктів. Наприклад, страх перед незнайомцем, насильником, темнотою. Він може бути виражений у формі неконкретизованого, узагальненого і розпливчастого стану, обумовленого впливом колективного досвіду віктимізації (острах злочинності взагалі), колективної поведінки (масова паніка, страх перед зловживаннями владою: катуваннями, зникненням людей, порушеннями прав людини), впливу засобів масової інформації (страх перед ерзац-злочинністю: "маніяками, мафією і наркоманами").

Страх напряду пов'язаний із нашими психічними установками, самопочуттям, системою цінностей і досвідом соціального спілкування. По Ф. Римару в найбільше загальному вигляді основними формами страху є: а) страх перед самовідданістю, пережитий як утрата «Я» і залежність; б) страх перед самозупинкою (стагнацією "Я"), пережитий як беззахисність і ізоляція; в) страх перед зміною, пережитий як мінливість і непевність; г) страх перед необхідністю, пережитий як скінченність і несвобода (5).

Як правило, люди в змозі досить легко переборювати ті або інші страхи, за винятком ситуацій кумуляції визначених страхів з дитинства, що підживлюється особистим досвідом віктимізації, рикошетним зараженням від знайомих, сусідів і близьких і некритичним сприйняттям засобів масової інформації. У таких випадках природною реакцією суб'єкта на страх перед будь-яким об'єктом можуть бути паніка, невроз, реактивний стан психіки, синдром посттравматичного стресу.

Страх перед злочинністю і тероризмом, на відміну від елементарних правил обережності, як правило, ірраціональний і виявляється в усіх виділених вище формах, приводячи до істерично-панічних реакцій, стопорним станам, що застрягають, депресивному "мовчанню ягнят", агресивно-шизоїдним фобіям.

З кримінологічної точки зору певний інтерес викликає розгляд рівнів і видів страху перед злочинністю і тероризмом. Тут, здається, ми можемо виділити:

Загальний стан страху перед злочинністю н тероризмом. Практично це пов'язаний з досвідом соціалізації та із соціально-психологічним станом суспільства в цілому сигнал, що попереджує про погрозу, що наближається, і мотивує визначені і природні захисні реакції. У нормі вони виражаються в ситуативній профілактиці можливих криміногенних ситуацій, у прийнятті захисних мір безпеки особистості, майна, сім'ї. Патологічний страх перед злочинністю і тероризмом виражається в паніці, нав'язливих фобіях стати жертвою, у сприйнятті будь-якого оточення як соціально небезпечного, у неадекватних агресивних реакціях, у приватизації індустрії безпеки, формуванні тіньового ринку озброєнь.

Культивування масових патологічних реакцій такого роду достатньо важливо як для визначених кіл політичної еліти так і для криміналітету, оскільки саме воно обумовлює прийняття будь-яких законопроектів, що обмежують права і свободи громадян на угоду суспільній безпеці, відводить очі народу від реального стану справ, дозволяє маніпулювати суспільною свідомістю, відкриває можливості для поширення методів соціального насильства у всіх сферах громадського життя. Аморфність і безсистемність поглядів, готовність погодитися з будь-якими крайніми заходами уряду по захисту особистої недоторканності, формування образу ворога, - ось далеко не повний перелік типових станів, детермінованих страхом перед тероризмом.

Люди панікують, почувають себе кинутими на сваволю долі, негативно ставляться до політики захисту громадян від злочинності, із шоком сприймають будь-які заходи для обмеження особистої безпеки. У випадку ж прийняття урядом жорстких і рішучих заходів країну захльостує фобія підозрілості: будь-який найменш значимий образ, що асоціюється з терористами, підлягає особливому контролю і реакції з боку общини. Коротше, навкруги вороги, і вони не дримають (6). "Але були ще жертви, і вже після того, як Воланд покинув столицю, і цими жертвами стали, як це не

сумно, чорні коти ... Було ще багато чого, усього не пригадаєш. Було велике шумування розумів", - писав про подібне М. Булгаков у "Майстрі і Маргариті" (7).

Культурні стани страху перед тероризмом можуть визначатися як рикошетною віктимізацією близьких, членів референтних груп і пов'язаними з цим стресами і невротичними станами (синдром віктимної субкультури), так і викликані порушенням прав людини політикою гноблення визначеної раси, нації, народності (острах зловживання владою, відкинутість, синдром парії). Так, відчуття постійної погрози терористичних актів сприймається американцями як неминуче фатальне зло, як наслідок способу життя. У найбільш гострих формах культурні стани страху можуть виявлятися в безпомічності і пригніченості і пов'язаних із ними депресивних станах: відхід від соціальних контактів, сум, дратівливість, страждання, ослаблення інтересів і спроможностей, аморфність поведінки, алкоголізація, наркотизм, неадекватні реакції, суїцидальна активність.

Детерміновані досвідом віктимізації особистісні віктимні фобії. У нормі виражаються в накопиченому негативному досвіді спілкування з терористами, раціональному пошуку виходу з ситуації і визначених побоювань потрапляння в подібні криміногенні ситуації. Патологічний розвиток спричиняє неврози, психотичні стани, дифункціональність реакцій при потрапленні в ситуацію, таку, що нагадує трохи, ситуацію терористичної віктимізації побоювання знову і знову стати безпомічною жертвою, параноїдальне марення переслідування.

Гострі стани страху в критичній ситуації. У залежності від стану психіки, темпераменту й інших особистісних якостей, досвіду розв'язання конфліктних ситуацій можуть варіюватися від спроб пошуку раціонального виходу з конфлікту, до героїчних вчинків і патологічної боягузливості.

Звідси криміногенне значення страху перед злочинністю і тероризмом полягає:

На загальносоціальному рівні: у формуванні панічних настроїв і аномії при відчутті повної небезпеки існування громадян у суспільстві. Страх перед тероризмом на національному рівні пов'язаний із станом національної безпеки і впевненістю населення країни в стабільності охорони його законних прав та інтересів. Звідси страх перед тероризмом, який погіршуючи якість життя, змушує громадян **же перед** вживати захисних заходів,

"деморалізує товариство, дезорганізує його і тим самим підсилює аномію" (8).

На рівні малих груп і співтовариств: у формуванні груп аутсайдерів, маргіналів найбільш уражених злочинністю і схильністю до кримінального насильства, а також відповідних ворожих реакціях аутсайдерів, стигматизованих державою і культурою як "винні" жертви, "жертви-провокатори". Відомо, що страх перед тероризмом носить явно виражений локальний характер, посилюючись характеристиками умов життєдіяльності суб'єктів, їхнім способом життя, досвідом віктимізації, інформацією про злочини і жертви терору. Причому, як показує практика, страх перед тероризмом і злочинністю опосередковується певною мірою публікаціями про локальні насильницькі злочини.

Нарешті, на індивідуальному рівні страх перед тероризмом, негативно впливаючи на психіку і моральні оцінки особистості, дестабілізує психічний стан суб'єкта, підштовхує його на необдумані, афективні вчинки, знижуючи межі самоконтролю і підвищуючи імпульсивність реакцій. Не виключено також, що досвід віктимізації, кумулюючи страх перед тероризмом, у залежності від особливостей психіки суб'єкта, в змозі понизити захисні спроможності жертви в криміногенній ситуації, тим самим підвищуючи самооцінку злочинця і провокуючи його на вчинення антигромадських дій.

Звідси загальний рівень страху перед злочинністю і тероризмом паралельний рівню віктимізації суспільства в цілому. Водночас, треба зазначити, що більш послідовної є точка зору, відповідно до якої страх перед злочинністю і тероризмом не може бути пояснений тільки ростом злочинності й актів терору, а також і іншими соціально-демографічними, соціально-економічними, соціокультурними чинниками, що сприяють віктимізації. У дійсності його існування як своєрідної форми суспільної свідомості викликано цілою сукупністю причин.

З соціологічної перспективи, на страх перед злочинністю і тероризмом впливають соціальні зміни в суспільстві, структура суспільних відносин, спосіб життя, зайнятість, наявність розвинутої інфраструктури, житлові умови, екологічні чинники, засоби масової інформації (9).

Особливий інтерес викликають дослідження взаємозв'язку страху перед злочинністю і соціокультурних установок спільноти, цивілізованості способу життя. На думку Г. Кури, чим більше бруду людина бачить на вулицях, чим більше людей навколо неї ходять в лахмітті, тим вище в неї почуття

небезпеки і страху. Зі страхом перед злочинністю і тероризмом корелює низький рівень прибутку, погані житлові умови і складні життєві проблеми, у яких опиняється людина, що не може забезпечити належний рівень безпеки собі і своїм близьким (10). При цьому характеристики страху перед тероризмом багато в чому залежать і від відчуття суспільної безпеки в цілому, тривоги за долю розвитку суспільства, залучення громадян у діяльності по самоврядуванню спільнотою і державою.

Показові в зв'язку з цим дані опитувань населення США, проведені Інститутом Геллапа. Так, у 1982 році серед проблем, що найбільш тривожать населення США сьогодні 61% респондентів виділяли безробіття і 3% - злочинність. У 1999 році з ростом суспільного багатства, поліпшенням ефективності діяльності правоохоронних органів, стабільним зниженням злочинності протягом усього правління адміністрації Б. Клінтона, тільки 4% респондентів виділяли безробіття серед проблем, що найбільш тривожать населення США, і 17% - злочинність, насильство. Цікаво, що з ростом уваги адміністрації до проблеми забезпечення безпеки населення і постійного освітлення цієї проблеми в засобах масової інформації проблема злочинності, насильства вказувалася серед основних 2% респондентів у 1991 році, 5% - у 1992, 9% - у 1993, 52% - в 1994, 27% - в 1995, 25% - в 1996, 23% - у 1997, 20% - в 1998 і 17% американців в 1999 році (11).

Щоправда, світу відомі й інші стани. Так, відчуття наближення вселенського хаосу і кінця світу стало, мабуть, достатньо часто зустрічатися в реальному житті людства і найбільше, - у країнах СНД, де кумуляція прихованої агресії відбувалася роками. Наприклад, понад 80% жителів значних індустріальних міст України відчувають недолік захисту від злочинності, та й узагалі, лише 3-6% жителів задоволені станом своєї безпеки (12). Відповідно до даних Російського інституту соціології парламентаризму, 71% російських громадян переконані, що держава не захищає їх; 59% бояться за своє життя, безпеку рідних і близьких; 56% дорослого населення бояться вийти на вулицю з настанням темноти; 21% громадян не почуває себе в безпеці у власній квартирі; 49% громадян хочуть придбати вогнепальну зброю (13).

У цьому зв'язку турбота про безпеку населення і його захисту від будь-яких видів погроз, сприяння зниженню страху й аномії набула загальнонаукового значення. Як бачимо, страхи наші достатньо різноманітні, як і види реакцій на них. Проте саме подолання страхів, раціональне осмислення свого шляху, місця людини в цьому світі дає можливість його

подальшого розвитку і самовдосконалення. Зворотній же шлях, кумуляція страхів, веде до стагнації, зниження адаптивних рис і якостей особистості і погіршення криміногенної обстановки.

Список використаної літератури:

1. Гуревич А. Столкновение с будущим: постсоветский вариант // Финансовая Украина - 30 июля 1969 г. - С. 9.
2. Peter Lode Pervasive illicit small arms availability: e global threat // YEUNI paper. - #14. - Helsinki, 1999. - P. 4.
3. Краткий психологический словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - М.: Политиздат, 1985. - С. 344.
4. Риман Ф. Основные формы страха/Пер. с нем. Э. Л. Гушанского.- М.: Алтейа, 1999. - С. 16.
5. Риман Ф. Указ. соч. С. 24.
6. Топография страха // Итоги – 21.10.1999 г. С 12-31.
7. Булгаков М. А. Белая гвардия; Мастер и Маргарита: Романы. - К.: Молодь, 1989. С. 657-659.
8. Хохряков Г. Ф. Криминология: Учебник. -М.: Юристь, 1999. - С. 503.
9. Emilio Viano. Victims, crime and the media: competing interests in the electronic society// Communications and the law -1995. - Vol 17. - № 2. - P.46.
- 10.Kury H. Crime development and fear of crime: a comparison of western with post communist countries // Criminological situation and security in society: First International social deviant behavior symposium of the Black Sea Countries – Vol. 1 – Chisinau – 1995. – P. 22-23.
- 11.См.: Sourcebook of Criminal justice statistiks 1998. – Washington, 1999. – P 96.
- 12.Живем хорошо, займы горя у людей не берем.../ Голос Украины . – 16 июня 1995 г. – С. 1.
- 13.Криминальная хроника. – Вып. 12. – 1994. – С. 1.